

دفاع هوشمند؛ مفهوم جدید در راهبرد امنیتی ناتو تا سال ۲۰۲۰

اکبر محمدعلی‌زاده^۱، حسین باقری^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۱/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۵/۰۲

چکیده

از زمان شکل‌گیری ناتو در سال ۱۹۴۹ تا بحال، شش «مفهوم راهبردی» منتشر شده است که هر کدام از آن‌ها بازتاب تهدیدات، جهت‌گیری‌ها، اولویت‌ها، اقدامات و ... ناتو در آن زمان می‌باشند. آخرین سند با عنوان «مفهوم نوین راهبردی» در اجلاس لیسبون (۲۰۱۱) به تصویب رسید. در اجلاس شیکاگو (ژوئن ۲۰۱۲)، کشورهای عضو ناتو بر روی «مسیر جدید راهبردی» که براساس ارزیابی‌های جدید و به‌روزشده از محیط امنیتی و الهام از مفاد مفهوم نوین راهبردی حاصل شده بود، توافق کردند که راهبرد «دفاع هوشمند» محور اصلی این رویکرد جدید نام گرفته است. هدف این تحقیق، بررسی و تبیین (شناخت ابعاد) مفهوم «دفاع هوشمند» در چارچوب راهبرد جدید امنیتی ناتو در دهه‌ی پیش‌رو (تا سال ۲۰۲۰) می‌باشد و تلاش شده است با روش‌های اسنادی و تحلیل متن و رویکرد توصیفی-تحلیلی ابعاد مختلف مفهوم مزبور شناسایی و در یک چارچوب منطقی تبیین و ارایه شود. یافته‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد که مسایل نظامی و امنیتی موجود و تداوم بحران‌های اقتصادی در حوزه‌ی اروپا و آمریکا که از سال ۲۰۰۸ شروع شده بود، اعمال مجموعه‌ای از اصلاحات و طرح‌ها در ساختار فرماندهی، قرارگاه‌های عملیاتی، سازمان‌های وابسته و همکاری‌های متقابل را ضروری می‌نمود. این رویکرد با محوریت ارتقاء بهره‌وری بودجه‌های دفاعی کشورهای عضو، در جهت توسعه و تقویت امکانات و توانمندی‌های دفاعی ناتو در قالب مفهومی جدیدی با عنوان «دفاع هوشمند» منعکس گردیده است که در قالب یک الگوی پنج‌بعدی شامل؛ علل و زمینه‌ها، طرح‌های اقدام (عملیاتی)، کارکردها، پیامدها و اهداف مدل‌سازی و ارایه شده است.

کلید واژه‌ها: دفاع هوشمند، مفهوم نوین راهبردی، راهبرد امنیتی، ناتو

۱- دکترای مطالعات بین‌الملل و مدرس دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام)، نویسنده مسئول:

رایانامه: akizadeali@yahoo.com

۲- استادیار دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام)

مقدمه

برخی از تحلیلگران، ائتلاف‌سازی و پیمان‌های دفاعی-امنیتی را عامل بازدارنده در برابر تهدیدات راهبردی سایر کشورها تلقی می‌کنند. هرگونه ائتلاف دیپلماتیک، نظامی، فناوری، اقتصادی و ... با این فرض انجام می‌گیرد که کشورها نمی‌توانند براساس قابلیت‌ها و توانمندی‌های خود به امنیت دست یابند و در صورت ممکن بودن، هزینه‌های طاقت‌فرسایی را بر کشور تحمیل می‌نمایند. به همین دلیل است که برای تأمین منافع خود و مقابله با تهدیدات و همچنین کاهش هزینه‌های متصور، تلاش می‌نمایند تا از قابلیت‌های ابزاری، تکنولوژیکی، ژئوپلیتیکی و ... سایر واحدهای سیاسی نیز بهره‌مند شوند و در چنین وضعیتی جلوه‌هایی از مشارکت، همکاری و همبستگی امنیتی بین آنها به وجود می‌آید (متقی، ۱۳۹۱: ۷۴).

در شرایط متحول جهانی و عدم‌شکل‌گیری قطعی نظام بین‌الملل مبتنی بر قواعد و هنجارهای ثابت و مورد اجماع، سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) به‌عنوان تنها سازمان نظامی بین‌المللی بازمانده از دوران جنگ سرد، نه‌تنها توانست از مرحله‌ی بحران ماهیت و علت وجودی بگریزد، بلکه به‌نظر می‌رسد با ورود به عرصه‌های جدید امنیتی و راهبردی، ضمن تحمیل مشروعیت خود به نظام بین‌الملل در تلاش است تا مفهوم جدیدی از توسعه و گسترش نرم‌افزاری را القاء نماید. این در حالی است که تحولات این سازمان همواره از ابعاد مختلف ساختاری و ماموریتی در سطوح مختلف عملیاتی و راهبردی با منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران ارتباط دارد که ضرورت دارد با تعمق در آن‌ها، آثار و پیامدهای احتمالی آن احصاء و در نهایت تدابیر راهبردی برای کنترل و مهار آن‌ها اتخاذ شود (علایی، ۱۳۸۸: ۱۵۵).

مسئله‌ی تحقیق این است که از سال ۲۰۰۸ میلادی که جهان با بحران‌های اساسی مالی و رکود اقتصادی مواجه گردید، کشورهای عضو «پیمان آتلانتیک شمالی»، حساسیت‌ها و محدودیت‌های زیادی را در برنامه‌ریزی راهبردی و عملیاتی بودجه‌ای خود اعمال کردند. دامنه‌ی این اعمال محدودیت‌ها به بودجه‌های دفاعی و توسعه‌ای ناتو نیز توسعه پیدا کرد (جاویدنیا، ۱۳۹۲: ۲). تداوم بحران مالی و اقتصادی در این کشورها و ظهور تحولات متعدد و غیرقابل‌پیش‌بینی در محیط امنیتی و راهبردی کشورهای عضو ناتو از جمله بحران لیبی، بیداری اسلامی در کشورهای شمال آفریقا و غرب آسیا، بازسازی قدرت روسیه و نقش‌آفرینی آن در تحولات منطقه‌ای، بحران اوکراین و ... موجب طرح ایده‌ها و رهیافت‌های نظری و عملی متعدد جهت فائق آمدن به این وضعیت و بهبود قدرت عملیاتی ناتو در شرایط جدید و آینده گردید.

مفهوم راهبردی «دفاع هوشمند» که معطوف به مشارکت و همکاری همه‌ی اعضا در تقویت قدرت دفاعی و نظامی ناتو می‌باشد، از سوی دبیرکل ناتو به‌عنوان یکی از راهبردهای دفاعی ناتو برای دهه‌ی آینده اعلام گردید.

علی‌رغم اینکه حدود یک دهه از طرح و اجرای این راهبرد از سوی ناتو می‌گذرد، ولی در کشور ما تاکنون ابعاد نظری و عملی این موضوع به‌شکل علمی مورد بررسی و تحقیق قرار نگرفته است و یکی از کاربردی‌ترین راهبردهای ناتو به‌عنوان تهدیدکننده امنیت ملی در محیط منطقه‌ای و بین‌المللی مغفول واقع شده است. در این تحقیق ابعاد مختلف این موضوع مورد کنکاش قرار گرفته و نتایج آن در قالب الگوی دفاع هوشمند ارائه گردیده است.

در تبیین اهمیت و ضرورت تحقیق و به‌عبارت دیگر، واکاوی ابعاد ایجابی و سلبی موضوع می‌توان گفت که اهمیت تحقیق در «آشکارسازی خلاءهای ساختاری و درونی در پیمان آتلانتیک شمالی بین آمریکا و سایر اعضاء آن و استفاده حداکثری آن»؛ «استفاده از الگوی راهبرد دفاع هوشمند در ساخت و تولید سامانه‌های دفاعی (آفندی و پدافندی)»؛ «شناسایی و معرفی یکی از راهبردهای نوین دفاعی برای نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران»؛ «به‌روز رسانی و تغییر در راهبردهای دفاعی و امنیتی کشورمان در صورت نیاز» و «تعیین الگوی همکاری و مشارکت بین سازمان‌های مختلف نیروهای مسلح اعم از ارتش، سپاه، نیروی انتظامی، وزارت دفاع و صنعت» می‌باشد. ضرورت این تحقیق با رویکرد سلبی شامل «غافلگیری و توسعه‌ی حضور و نفوذ ناتو در محیط پیرامونی ایران»؛ «تحریک و جذب کشورهای جدید به عضویت در ناتو»؛ «هژمونی و قدرتمندی بیشتر آمریکا در راهبری ناتو» و «موفقیت ناتو در ماموریت‌های اشغال‌گری و بحران‌آفرینی در محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران از قبیل افغانستان، عراق، سوریه، آسیای مرکزی و قفقاز، کشورهای حاشیه‌ی خلیج فارس و ...» می‌باشد.

همچنین تحقیق حاضر با هدف مطالعه و شناسایی الگوی (ابعاد و مؤلفه‌ها) «دفاع هوشمند» در چارچوب سیر تحول در مفاهیم راهبردی سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) طراحی و اجرا گردیده است. بنابراین، تحقیق به‌دنبال پاسخگویی به این سؤالات می‌باشد: «زمینه‌ها و عوامل شکل‌گیری دفاع هوشمند در راهبردهای امنیتی ناتو چیست؟»؛ «کارکردها دفاع هوشمند کدامند؟»؛ «اهداف ناتو در آینده (تا سال ۲۰۲۰) به‌دنبال آن است، کدامند؟»؛ «روش‌های عملیاتی و طرح‌های اقدام دفاع هوشمند کدامند؟» و «این مفهوم دارای چه آثار و پیامدهایی

می‌باشد؟» ابعاد و مؤلفه‌های الگوی نهایی احصاء شده در این تحقیق در راستای پاسخگویی با این سؤالات می‌باشد.

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

دفاع هوشمند

«دفاع هوشمند»^۱ مفهومی است که کشورهای متحد را برای همکاری در توسعه، تامین و حفظ و نگهداری امکانات و توانایی‌های نظامی به منظور پاسخگویی به مسائل امنیتی فعلی که در سند «مفهوم جدید راهبردی» ناتو تصریح شده است، تشویق و راهنمایی می‌نماید. بنابراین، «دفاع هوشمند» ناتو به معنای تجمیع و به اشتراک گذاری امکانات و توانمندی‌ها، تعیین اولویت‌ها و هماهنگی تلاش‌ها است (NATO Review, ۲۰۱۳).

سایت رسمی ناتو، دفاع هوشمند را این‌گونه تعریف نموده است: «دفاع هوشمند» یک شیوه‌ی تفکر جدید درباره‌ی ایجاد توانمندی‌های دفاعی نوین برای آینده‌ی کشورهای عضو ناتو می‌باشد. دفاع هوشمند یک فرهنگ جدیدی از همکاری است که کشورها عضو را به همکاری و مشارکت در توسعه، تامین و حفظ و نگهداری توانمندی‌های نظامی و برعهده گرفتن وظایف و مسئولیت‌های محوری آنها در چارچوب مفهوم جدید راهبردی ناتو تشویق می‌نماید و آن به معنای تجمیع و به اشتراک گذاری، اولویت‌بندی و هماهنگی تلاش‌ها و اقدامات می‌باشد (NATO, ۲۰۱۲: ۲).

دفاع هوشمند؛ یعنی تعریف تهدیدات، تنظیم توانمندی‌ها و امکانات، به رسمیت شناختن وابستگی بین کشورهای عضو ناتو (Moritz Sebastian, ۲۰۱۲) با هدف تشویق و ترغیب کشورهای عضو برای اتخاذ رویکردهای دوجانبه و چندملیتی در تامین توانمندی‌های دفاعی می‌باشد (Boulevard, ۲۰۱۱: ۴). «دفاع هوشمند»، یک روش جدید فکر کردن در مورد ایجاد توانایی‌های نوین دفاعی مورد نیاز ناتو برای دهه‌ی آینده؛ تا سال ۲۰۲۰ و بعد از آن است (Bahle, ۲۰۱۲: ۳۴). دفاع هوشمند عبارت است از مفهوم‌سازی، اختصاصی‌سازی، ایجاد فرهنگ و چارچوب جدید امنیتی، نگاه به آینده به منظور درگیری با حداقل هزینه‌ها و سرمایه‌ی انسانی (Efthymiopoulos, ۲۰۱۲).

ناتو (NATO)

ناتو مخفف «سازمان پیمان آتلانتیک شمالی»^۱ بوده و اتحادی متشکل از ۲۶ کشور از آمریکای شمالی و اروپا است که در سال‌های اولیه بعد از جنگ جهانی دوم و در واکنش به توسعه‌طلبی‌های اتحاد جماهیر شوروی در کشورهای اروپای شرقی و مرکزی، با امضای پیمان آتلانتیک شمالی در چهارم آوریل ۱۹۴۹ بین ۱۰ کشور اروپایی، کانادا و ایالات متحده آمریکا در واشنگتن، تاسیس شد و مقر آن شهر بروکسل، پایتخت بلژیک شد. قلب پیمان ناتو ماده‌ی پنج آن است که در آن کشورهای امضاکننده توافق کرده‌اند حمله نظامی علیه یک یا چند کشور عضو در اروپا یا آمریکای شمالی را به‌عنوان حمله به تمامی کشورهای عضو تلقی کنند و به‌مقابله آن برخیزند.

اگرچه فروپاشی شوروی و وحدت آلمان در سال ۱۹۹۰ موجب شد که نقش نظامی ناتو زیر سؤال برود اما اعضای این سازمان با تمرکز بر ناتو به‌عنوان یک سازمان سیاسی متولی حفظ ثبات بین‌المللی در اروپا در صدد گسترش آن نیز برآمده‌اند. (علایی، ۱۳۸۸: ۱۵۰) ناتو اتحادی از کشورهای اروپایی و آمریکای شمالی است که این سازمان، پیوند و ارتباط منحصر به فردی بین این دو قاره به‌منظور رایزنی و همکاری در زمینه‌های امنیتی و دفاعی و اجرای عملیات‌های مدیریت بحران چندملیتی ایجاد نموده است (NATO, ۲۰۱۲).

الگو

منظور از الگو^۲ تصویری است که از واقعیت‌ها و روابط موجود گرفته شده و نشانگر متغیرهای موجود، نحوه‌ی ارتباط آنها و نتایج حاصل از کنش و واکنش آنهاست. به‌عبارتی دقیق‌تر «الگو» یک طرح پیشنهادی است که دریافت ما از دنیای خارج را توضیح می‌دهد، چشم‌اندازی را ارائه می‌کند و راه‌های ساده‌کردن پیچیدگی‌های آن را نشان می‌دهد، به پژوهشگر می‌گوید چه چیزی مهم است و روند علت و معلولی پدیده‌ها چیست؟ (محمدعلی‌زاده، ۱۳۹۵: ۲۷-۲۸).

استراوس و کوربین نیز «الگو» را چنین تعریف می‌نمایند: الگو همان مدل‌های طبقه‌بندی و ارتباط میان مفاهیم و مقولات پروده در نظریه است که در دو سطح توصیفی و نظری ارائه می‌شود. الگوها زمانی شکل می‌گیرند که مقوله‌ها در امتداد ابعاد مختلف ردیف شده باشند

^۱ - North Atlantic Treaty Organization
^۲ - pattern(model)

(استراوس و کوربین، ۱۳۸۵: ۱۴۰). وجود این مفهوم (الگو) برای جمع‌آوری، سازماندهی، طبقه‌بندی و مفهوم‌سازی داده‌ها و در نهایت ظهور و پیدایش الگوی دفاع هوشمند از درون داده‌های جمع‌آوری شده، ضروری است.

تحول در «مفهوم راهبردی» ناتو

چیستی «مفهوم راهبردی»

«مفهوم راهبردی»^۱ عبارت است از دیدگاه و چشم‌انداز پویا و عملیاتی اعضای ناتو که از زمان تاسیس این پیمان مورد توجه قرار گرفته است. پیمان واشنگتن (سال ۱۹۴۹)^۲ یک سند عمومی است که براساس ارزش‌های محوری و اصلی (دموکراسی، آزادی فردی، حکومت قانون و نهادهای آزاد) شکل گرفت. که این پیمان در یک ساز و کار متناسب با منشور سازمان ملل اقدام نماید.

از زمان شکل‌گیری سازمان پیمان آتلانتیک شمالی در سال ۱۹۴۹، ناتو شش «مفهوم راهبردی» تولید و بعد از تایید توسط «شورای آتلانتیک شمالی»^۳ منتشر کرده است.^۴ این مفاهیم در سال‌های (۱۹۴۹)، (۱۹۵۲)، (۱۹۵۷)، (۱۹۶۸)، (۱۹۹۱) و (۱۹۹۹) اتخاذ و منتشر شده‌اند که هرکدام از آنها به دلیل تحولات و اتفاقات خاصی اخذ گردیده‌اند (Gregory, ۲۰۰۹). اولین مفهوم راهبردی ناتو برای دفاع از منطقه‌ی آتلانتیک شمالی در اکتبر سال ۱۹۴۹ منتشر گردید که هدف آن اطمینان از «وحدت در فکر و هدف» به گونه‌ای که به اهداف و مقاصد دفاعی منطقه‌ی پیمان آتلانتیک شمالی مربوط می‌شود (NATO-MC^۳, ۱۹۴۹). البته باید بین مفاهیم راهبردی که در زمان جنگ سرد منتشر شدند با مفاهیم راهبردی بعد از جنگ سرد، تمایز قائل بشویم؛ چراکه مفاهیم راهبردی دوران جنگ سرد از صراحت بیشتری برخوردار بودند؛ در حالی که مفاهیم راهبردی بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی نیازمند تبیین و تفسیر بیشتری هستند (Ringsmose & Rynning, ۲۰۱۱: ۱۰).

^۱ - Strategic Concept

^۲ - Washington Treaty (۱۹۴۹)

^۳ - North Atlantic Council

^۴ - The six Strategic Concepts are: DC ۶/۱ (۱۹۴۹), MC ۳/۵ (۱۹۵۲), MC ۱۴/۲ (۱۹۵۷), MC ۱۴/۳ (۱۹۶۸), the Alliance's New Strategic Concept (۱۹۹۱), and the Alliance's Strategic Concept (۱۹۹۹).

اولین «مفهوم راهبردی» ناتو پس از جنگ سرد در اجلاس روم (نوامبر ۱۹۹۱)^۱ تصویب و منتشر گردید. این مفهوم در اجلاس واشنگتن (آوریل ۱۹۹۹)^۲ هم‌زمان با چهلمین سالگرد تاسیس ناتو مورد بازنگری قرار گرفت. در واقع این دومین سند «مفهوم راهبردی» ناتو بعد از جنگ سرد بوده و تا اجلاس لیسبون (۲۰۱۰) ادامه پیدا کرد (Santamato, ۲۰۱۳: ۹).

«مفهوم راهبردی جدید» که در نوامبر سال ۲۰۱۰ توسط سران ناتو مورد تصویب قرار گرفت؛ سومین مفهوم راهبردی ناتو بعد از جنگ سرد می‌باشد. می‌توان نتیجه گرفت که ناتو بعد از جنگ سرد (فروپاشی شوروی و از بین رفتن پیمان ورشو) دارای سه سند «مفهوم راهبردی» و یک سند «راهنمای جامع سیاسی» بوده است. نقطه‌ی مشترک همه‌ی این اسناد تاکید بر دو محور اساسی زیر می‌باشد:

۱) ناتو علی‌رغم اینکه در منطقه‌ی اروپا - آتلانتیک واقع شده است؛ ولی قلمرو ماموریتی آن فراتر از این منطقه می‌باشد. هرچند ناتو خود را یک سازمان جهانی نمی‌داند.

۲) تاکید بر چهار وظیفه و کارکرد امنیتی اساسی ناتو که عبارتند از: امنیت، مشاوره، بازدارندگی و دفاع و مدیریت بحران مبتنی بر موارد مبتلا به و اجماع اعضاء و مشارکت، همکاری و گفتگو در بین اعضای منطقه‌ی اروپا-آتلانتیک (Ringsmose & Rynning, ۲۰۱۱: ۲۶-۳۰).

«مفهوم نوین راهبردی» ناتو

مفاهیم راهبردی، در واقع عینی‌کردن (از حالت انتزاعی خارج کردن) وظایف اصلی، اصول، ارزش‌ها، محیط امنیتی و اهداف راهبردی کشورهای عضو برای یک دهه‌ی آینده می‌باشند. مفهوم راهبردی ۲۰۱۰، کارویژه‌هایی از قبیل «دفاع جمعی»، «مدیریت بحران» و «امنیت مشارکتی» را تعریف می‌نماید. مفهوم کاربردی و عملیاتی دفاع هوشمند از درون چنین مفاهیم کلی‌تری به وجود آمده است (Ringsmose & Rynning, ۲۰۱۱: ۲۶).

در مفهوم راهبردی جدید ناتو که در سال ۲۰۱۰ مورد توافق قرار گرفت؛ کشورهای عضو، خود را برای بررسی و رسیدگی به بحران‌های پیش‌ور (مراحل قبل، حین و بعد از بحران) به‌عنوان یک اصل جامع و فراگیر که نقش بیشتری را به همکاری‌های دفاعی می‌دهد، متعهد کردند (short history, ۲۰۱۲). مفاد دو اجلاس اخیر ناتو (لیسبون و شیکاگو) تبیین‌گر و

^۱ - Rome Summit in November ۱۹۹۱

^۲ - Washington Summit in April ۱۹۹۹

بیان‌کننده‌ی «مفهوم نوین راهبردی» و «مفهوم دفاع هوشمند» ناتو هستند که در ادامه مقاله ابعاد آن دو بیان می‌شود.

الف) اجلاس لیسبون (۲۰۱۰)؛ خاستگاه «مفهوم نوین راهبردی» ناتو

آخرین سندی که در خصوص «مفهوم راهبردی» ناتو منتشر شد، مربوط به اجلاس‌یه‌ی واشنگتن (اوریل ۱۹۹۹) می‌باشد، ولی بعد از واقعه‌ی یازده سپتامبر اصلاحاتی در اسناد راهبردی ناتو به وجود آمد؛ از جمله می‌توان به توافقات سال ۲۰۰۲ اجلاس پراگ اشاره نمود که براساس آن تشکیل نیروی واکنش سریع ناتو متشکل از نیروی زمینی، دریایی و هوایی پیشرفته، تغییرپذیر، قابل استقرار، درون عملیاتی و پایدار است که آماده‌ی اعزام به هر نقطه‌ی مورد نیاز بر اساس تصمیم شورای آتلانتیک می‌باشد (دارمی، ۱۳۸۶: ۱۲۷). در واقع در نشست پراگ که به دنبال تحولات بین‌المللی، تعریف جدیدی را از مأموریت‌های ناتو در فضای نوین بین‌المللی ارائه داد، تصمیم گرفته شد تا نیروی واکنش سریع مستعد و پویایی برای عملیات کوتاه مدت و بسیار شدید، ایجاد شود (Crowe, ۲۰۰۳: ۵۴۰).

گسترش ناتو در سال ۲۰۰۹ با وقفه روبرو شد. به همین دلیل بود که موضوع جدیدی به نام آینده‌ی ناتو مورد توجه و تاکید راهبردپردازان آمریکایی و سایر کشورهای عضو ناتو قرار گرفت. آنان در ۱۷ می ۲۰۱۰، راهبرد جدید خود را بر اساس مفاهیمی مانند «امنیت تضمین‌بخش» و «تعامل پویا» ارائه دادند. این راهبرد برای دهه‌ی دوم قرن ۲۱ طراحی شده است (Gunther, ۲۰۱۲: ۸). نشست سران ناتو که در ۱۹ و ۲۰ نوامبر ۲۰۱۰ در لیسبون پرتغال برگزار شد، همزمان با شصت و یکمین سالگرد تأسیس ناتو، به‌عنوان نقطه‌ی عطف جدیدی در تاریخ این سازمان تلقی شده است. در این اجلاس، راهبرد ناتو برای ۱۰ سال آینده (دهه‌ی ۲۰۱۰-۲۰۲۰) مورد بررسی و تصویب قرار گرفت. از این نظر، این اجلاس پس از پایان جنگ سرد که راهبرد ناتو مورد بازتعریف قرار گرفت، قابل توجه است (ثقفی‌عامری و احدی، ۱۳۹۰: ۱). مهم‌ترین تصمیماتی که از سوی اعضای ناتو در لیسبون اتخاذ گردید عبارتند از:

۱- دفاع دسته‌جمعی^۱: اعضای ناتو براساس فصل ۵ پیمان واشنگتن از هر حمله‌ای علیه سایر اعضا حمایت خواهند کرد.

۲- مدیریت بحران^۱: ناتو باید یکسری قابلیت‌ها و توانمندی‌های نظامی و سیاسی به‌منظور پاسخگویی بحران‌های گسترده و زنجیره‌ای پیش‌بینی نماید.

۳- امنیت مشارکتی^۲: براین اساس اعضای ناتو در زمینه‌ی پیشرفت‌های سیاسی و نظامی می‌توانند تحت تاثیر متقابل همسایگان خود قرار بگیرند و باید از طریق شرکای خود، به‌صورت فعال در ارتقاء امنیت بین‌المللی اقدام نمایند (Ringsmose & Rynning, ۲۰۱۱: ۱۷). «مفهوم راهبردی» برای دفاع و امنیت اعضای سازمان پیمان آتلانتیک شمالی در قالب عنوان «تعهد فعال، دفاع مدرن»^۳ توسط رهبران کشورها و دولت‌های عضو در نوامبر سال ۲۰۱۰ در لیسبون به تصویب رسید. در این سند تاکید شده است که: «شهروندان کشورهای ما برای استقرار و توسعه‌ی نیروهای نظامی قدرتمند به ناتو تکیه می‌کنند» (Bordachev, ۲۰۱۳: ۲۷). مفهوم راهبردی جدید ناتو زمینه‌ایی را برای حرکت آینده‌ی این سازمان در زمینه‌های مختلف زیر فراهم نموده است:

- بهینه‌سازی فرایند تصمیم‌گیری و روش‌های مدیریت و فرماندهی
- بهبود سامانه‌های هشدار سریع
- ارتقاء و تقویت روش‌های همکاری‌های دفاعی و نظامی چندملیتی
- پیاده‌سازی و اجرای یک رویکرد جامع در ناتو
- ایجاد ساز و کار جدیدی برای تسهیم (به اشتراک‌گذاری) هزینه‌های عملیاتی
- تمرکز بر نیروهای متعارف و
- ارتقاء و افزایش همکاری‌های صنعتی دفاعی (تقویت همکاری‌های ناتو-اتحادیه اروپا در حوزه‌های دفاعی) (Lisbon Capabilities Package, ۲۰۱۱).

ب) اجلاس شیکاگو (۲۰۱۲): «دستورالعمل جدید راهبردی» مبتنی بر «دفاع هوشمند»

بعد از نشست لیسبون، توجه و تمرکز ناتو برای کاستن از هزینه‌ها و به‌عبارتی تلاش برای تطبیق این سازمان با روند بحران مالی ادامه داشته است. در همین زمینه ناتو ایده‌ی دیگری را نیز دنبال می‌کند که در چارچوب آن قرار است از توانمندی‌های کشورهای غیرعضو ناتو هم بهره‌برداری لازم صورت گیرد. به‌عبارتی توجه و تمرکز خاص ناتو بر کشورهایی که از آنها

^۱ - Crisis management

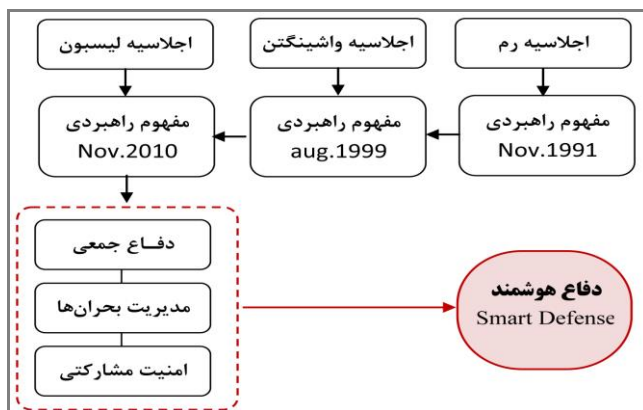
^۲ - Cooperative security

^۳ - Active Engagement, Modern Defence

به‌عنوان شریک ناتو تعریف و یاد می‌شود بیشتر خواهد شد. سیاست ارتقاء و گسترش روابط با شرکاء به‌عنوان یکی دیگر از سیاست‌ها و راهکارهای مقابله با مشکلات ناشی از بحران مالی بررسی شده و در نشست سران ناتو در شیکاگو مورد تصویب قرار گرفت (جاویدنیا، ۱۳۹۲: ۲). در اجلاس ۲۰۱۲ سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) که در ایالت شیکاگو آمریکا برگزار گردید، مقرر گردید تا «دستورالعمل جدید راهبردی» برای کشورهای عضو ناتو براساس یک «ارزیابی بروزشده»^۱ از محیط امنیتی فراهم شود. با در نظر گرفتن تداوم بحران‌های اقتصادی موجود در حوزه‌ی اروپا و آمریکا، ناتو مجموعه‌ای از اصلاحات را در ساختار فرماندهی، قرارگاه‌ها عملیاتی و نظامی و سازمان‌های وابسته اجرا می‌نماید. این رویکرد با محوریت در نظر گرفتن بهبود بهره‌وری در بودجه‌های دفاعی کشورهای عضو در توسعه‌ی توانمندی‌های دفاعی ناتو که در «مفهوم دفاع هوشمند» منعکس شده است، مورد استفاده قرار می‌گیرد (Frunzeti, ۲۰۱۲: ۲).

دفاع هوشمند مبتنی بر بهره‌گیری از ابزارهای نرم‌افزاری و سخت‌افزاری می‌باشد. در اجلاس شیکاگو برای اولین بار موضوع دفاع هوشمند مورد استفاده قرار گرفت. بهره‌گیری از این مفهوم به معنای آن است که نیروی انسانی کمتری در بحران‌های منطقه‌ای مورد استفاده قرار گیرد (متقی، ۱۳۹۱: ۸۷-۸۸). بنابراین هسته‌ی مفهوم راهبردی جدید ناتو را می‌توان دفاع هوشمند دانست؛ الگویی که قابلیت لازم برای بازیگرانی را فراهم می‌سازد که از توان راهکنشی و عملیاتی بالاتری برخوردارند. دفاع هوشمند دارای سه شاخص سازماندهی دفاع موشکی و ضد موشکی، تحرک نیروی هوایی راهکنشی و دفاع هوشمند در قالب ابتکار عملیاتی مورد توجه می‌باشد (Clinton, ۲۰۱۲: ۵). شکل شماره (۱) فرایند تحول و تولید رهیافت‌های جدید راهبردی ناتو را نشان می‌دهد.

^۱ - An updated assessment

شکل ۱. مفاهیم راهبردی ناتو و ظهور دفاع هوشمند

ابتکار دفاع هوشمند؛ زمینه‌ها، اجزاء و کارکردها

علل و عوامل شکل‌گیری و زمینه‌ساز

برخی عوامل تاثیرگذار که ضرورت دفاع هوشمند را باعث گردید شامل وضعیت اقتصاد جهانی و تحولات و اتفاقات اخیر خاورمیانه [غرب آسیا] می‌باشد. از سال ۲۰۰۸ که اقتصاد جهانی با بدترین وضعیت خود بعد از جنگ جهانی دوم مواجه شد و بحران لیبی و سیار تحولات منطقه‌ای که یک وضعیت غیرقابل پیش‌بینی از منازعات را نشان می‌داد، نیاز به تجهیزات و سیستم‌های مدرن نظامی را با کمترین اتکاء به آمریکا را نشان می‌داد. توازن مجدد در هزینه‌های دفاعی بین کشورهای اروپایی و ایالات متحده بیش‌ازپیش ضروری بود. سایر شرکای ناتو باید شکاف بین ایالات متحده را با تجهیز خودشان با توانمندی‌های قابل اطمینان و پایدار جبران نمایند (۲: ۲۰۱۲، Smart Defence).

در این مقطع زمانی که اجلاس امنیتی شیکاگو برگزار گردید و مفهوم دفاع هوشمند مطرح گردید، اهداف مهم و کلیدی زمینه‌ساز ابتکار «دفاع هوشمند» بودند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: (۱) ساماندهی و کاهش تاثیرات کاهش بودجه‌ی دفاعی کشورهای عضو ناتو از طریق استفاده و بهره‌برداری بهتر و بهینه از منابع و امکانات در دسترس اعضا؛ (۲) احیاء و تاکید مجدد بر مفهوم قدیمی «به اشتراک‌گذاری بار مسئولیت»^۱ بین آمریکایی‌ها و اروپایی‌ها با برجسته کردن نیاز و ضرورت هماهنگی نزدیک‌تر سیاست‌های دفاعی شرکاء در شرایطی که «ریاضت مالی» در اروپا و کاهش هزینه‌ها در آمریکا حاکم می‌باشد.

^۱ - Burden sharing

۳) پاسخگویی به کمبودهایی که در جریان درگیری‌های افغانستان، عراق و لیبی شاسایی شده است.

۴) ترویج و ارتقای ایده‌های جدید و روش‌های نوین مدیریتی همچون؛ خریدهای هماهنگ‌شده و «مدیریت یکپارچه‌ی امکانات مشترک».

۵) هماهنگی طرح‌های توانمندی‌های ناتو با تلاش‌های جاری اتحادیه اروپا از طریق «آژانس دفاعی اروپا»^۱ و پروژه‌های اروپایی در قالب مفهوم «تجمیع و به‌اشتراک‌گذاری» که به دنبال اهداف مشابه ولی در چارچوب اتحادیه اروپا هستند.

۶) پیدا کردن راه‌های ابتکاری برای مشارکت و همکاری در برخی پروژه‌های شاخص همچون؛ «مراقبت زمینی اتحاد» یا «دفاع موشکی» که به‌عنوان حوزه‌های مهم و اساسی در اجلاس شیکاگو شناخته شده است. دبیرکل ناتو برای پاسخگویی به سه رکن تعیین‌شده؛ «همکاری، اولویت‌بندی و تخصص‌گرایی» پیشنهاد راه‌اندازی طرح‌های جدیدی در قالب «دفاع هوشمند» ارائه دادند. (Larrabee, ۲۰۱۰: ۶)

دفاع هوشمند و «تجمیع و به‌اشتراک‌گذاری»

اصطلاح «تجمیع و به‌اشتراک‌گذاری»^۲ به‌عنوان یک مفهوم اروپایی در روابط بین کشورها و شاید مرجع قدیمی‌تر دفاع هوشمند، اشکال مختلف همکاری‌های دفاعی را شرح می‌دهد. (Maire, ۲۰۱۲: ۱۷).

الف) به‌اشتراک‌گذاری: فرایندی است که در آن یک یا چند کشور، شرکای خود را با تجهیزات و توانمندی‌های دفاعی (مثل حمل و نقل هوایی یا خدمات فرودگاهی) و یا برعهده گرفتن یک کار مشخص برای کشور دیگر، آماده می‌نمایند. اگر چنین وضعیتی به‌صورت دائمی اتفاق افتد، شرکاء می‌توانند امکانات و تجهیزات دفاعی خود را کاهش داده و در هزینه‌های مربوطه صرفه‌جویی نمایند. به‌عنوان مثال؛ کشورهای عضو ناتو از سال ۲۰۰۴ تاکنون باید به‌نوبت اداره و کنترل حریم هوایی بالتیک (لیتوانی، لتونی و استونی) که دارای توان بالقوه نظامی کافی برای گشت‌زنی هوایی در حریم هوایی خویش نیستند را برعهده بگیرند.

ب) تجمیع: کلمه‌ی «تجمیع» قرابت زیادی با مفهوم «به‌اشتراک‌گذاری» دارد. در اینجا نیز توانمندی‌های دفاعی ملی یک کشور به سایر کشورها ارائه گردیده و یک ساختار چندملیتی ویژه

^۱ - European Defense Agency (EDA)

^۲ - Pooling and sharing (P&S)

برای تجمیع این کمک‌ها و هماهنگی برای ایجاد و استقرار آنها تعریف و ایجاد می‌شود. فرماندهی حمل و نقل هوایی اروپایی (EATC)^۱ مثال بارزی برای تجمیع توانمندی‌ها می‌باشد. «تجمیع» یک کشور را قادر می‌سازد تا هم با تعداد بیشتری از کشورها ارتباط داشته و هم امکانات و توانمندی‌های سطح بالایی را که به تنهایی به دلایل تامین هزینه‌های نمی‌توانست بدست بیاورد (Mölling, ۲۰۱۲: ۵).

مفاهیم «تجمیع و به‌اشتراک‌گذاری» امکانات و توانمندی‌ها از یک‌سو و توسعه یا تامین تجهیزات نظامی موردنیاز اتحادیه‌ی اروپا که کشورهای عضو به تنهایی قادر نیستند، از سوی دیگر؛ نشان‌دهنده‌ی آن است که استفاده‌ی مشترک از امکانات و توانمندی‌های دفاعی، ایده‌ای است که اروپایی‌ها آن را در سطح اتحادیه اروپا مطرح کرده‌اند و امروزه در سطح کشورهای عضو ناتو نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. به‌عنوان مثال؛ در مفاد و اصول تشکیل‌دهنده‌ی «آژانس دفاعی اروپا» به ایده‌ی خرید مشترک و به‌اشتراک‌گذاری تجهیزات گران‌قیمت، تصریح شده است و وظایف و مسئولیت‌های آن شامل ارتقاء هماهنگی بین نیازهای عملیاتی کشورهای عضو و تصویب تامین متناسب و موثر تجهیزات و امکانات با تأکید بر روش‌های زیر اشاره شده است:

- الف) تقویت هماهنگی‌ها و همکاری‌ها برای تامین تجهیزات و نیازمندی‌های نظامی؛
 - ب) ارتقاء اثربخشی هزینه‌ها و بهره‌وری خریدها و تامین تجهیزات از طریق شناسایی و معرفی بهترین شیوه‌ها و روش‌های عملی؛
 - ج) ارزیابی اولویت‌ها و برآوردهای مالی برای خرید و توسعه امکانات و توانمندی‌های نظامی.
- به‌علاوه، این واقعیت که «تجمیع و به‌اشتراک‌گذاری» یک مفهوم اروپایی است، توسط عوامل متعدد و تجربیات مشابه زیادی در اتحادیه اروپا تایید شده است. این ایده بستری را فراهم می‌کند تا گروهی از کشورها در برخی موضوعات و توانمندی‌ها به سطح بالایی از همگرایی نائل شوند، بدون اینکه به سایر توانمندی‌ها خاص هر کشور آسیبی برسد (Dutu, ۲۰۱۱: ۶-۱۱).

کارکردهای دفاع هوشمند

«دفاع هوشمند» حاکی از اثربخش‌ترین شیوه‌ی «تجمیع و به‌اشتراک‌گذاری» دارایی‌ها، منابع، امکانات و توانمندی‌های کشورهای عضو می‌باشد. دبیرکل ناتو (راسموسن)، «دفاع هوشمند» را

^۱ - The European Air Transport Command

بهترین دستورالعمل برای پاسخگویی به دو چالش تصاعدی و مهم زیر در بین کشورهای عضو ناتو می‌داند.

(۱) جبران کاهش شدید سطح دفاع ملی اکثر کشورهای عضو ناتو؛ یعنی دفاع هوشمند قادر است قدرت کشورهای عضو ناتو را در عرصه‌ی دفاع ملی ارتقاء دهد.

(۲) پیدا کردن ابتکارات و راه‌هایی برای کاهش وابستگی نظامی کشورهای اروپایی عضو ناتو به ایالات متحده‌ی آمریکا.

از سوی دیگر، دولت ایالات متحده‌ی آمریکا معتقد است که «ابتکار دفاع هوشمند» ناتو، تضمین می‌کند تا در شرایطی که بودجه‌های نظامی و دفاعی کشورها دارای محدودیت‌های زیادی هستند، اتحاد نظامی کشورهای فرآتلانتیک (عمدتاً اروپایی) ناتو، مانند یک «مقوم» عمل نموده و از دوباره‌کاری و هدر رفتن هزینه‌های اضافه جلوگیری نماید.

در واقع، بیانیه «توانمندی‌های دفاعی اجلاس شیکاگو»، کشورهای عضو ناتو را برای اجرای پروژه‌های چندملیتی باهدف حفاظت بهتر از نیروهای هم‌پیمان و نظارت و آموزش بهتر تشویق و ترغیب می‌نماید (۵: Summit Declaration, ۲۰۱۲). این پروژه که انتظار می‌رود باعث اصلاح و بهبود اثربخشی عملیاتی، صرفه‌جویی در منابع و هزینه‌های و تعامل نزدیک بین نیروهای نظامی کشورهای عضو ناتو بشود، ارایه گردیده است.

با اندکی تامل می‌توان دریافت که این پروژه عمدتاً برای هماهنگی و درگیر کردن اعضای که کمتر در برنامه‌های ناتو درگیر هستند، ارایه شده است. کافی است به میران کاهش بودجه‌ی نظامی کشورهای عضو در دو سوی اقیانوس اطلس توجه شود. حتی ایالات متحده آمریکا برای ارایه‌ی مهمترین کمک‌های نظامی به ناتو با مشکل مواجه می‌باشد؛ از جمله می‌توان به الزام کنگره آمریکا به کاهش و صرفه‌جویی ۴۰۰ میلیارد دلاری در هزینه‌های دولت در ۱۰ سال آینده اشاره نمود، هرچند واقعه‌ی ۱۱ سپتامبر این الزام را تحت‌تاثیر قرار داد.

وضعیت متحدین ناتو به مراتب سخت‌تر و وخیم‌تر است. در اروپا روند کاهش هزینه‌های دفاعی طرح و شروع شده است، به‌گونه‌ای که سهم اروپا از هزینه‌های نظامی ناتو به حدود ۲۱٪ کاهش یافته است (در مقایسه با سهم ۳۴ درصدی که در پایان جنگ سرد داشتند) و امروزه در وضعیت «ریاضت اقتصادی» دولت‌های اروپایی، بودجه‌های نظامی آنها در اولویت کاهش قرار دارند. جدول زیر وضعیت کاهش بودجه‌های دفاعی کشورهای اروپایی عضو ناتو را بین سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۱ را نشان می‌دهد (SIPRI, ۲۰۱۲).

جدول ۱. کاهش بودجه دفاعی کشورهای اروپایی ناتو

شرکاء	۲۰۰۹-۲۰۱۰	۲۰۱۰-۲۰۱۱	شرکاء	۲۰۰۹-۲۰۱۰	۲۰۱۰-۲۰۱۱
اتریش	۴,۴	-۵,۹	لتونی	-۲۴,۲	۲,۷
بلژیک	-۴,۵	-۱,۹	لیتوانی	-	-۱,۲
بلغارستان	-۴,۹	-۱۹,۲	لوگزامبورگ	۲,۶	-
قبرس	۳,۹	۳,۳	جزیره مالت	-۲,۹	۰,۰
جمهوری چک	-۹,۲	-۹,۸	هلند	۴,۴	۴,۲
دانمارک	۶,۵	۰,۲	لهستان	۳,۷	-۱۱,۱
استونی	-۲۳,۱	۱,۸	پرتغال	-۷,۹	-۶,۸
فنلاند	-۲,۱	۷,۵	رومانی	-۱۲,۶	-۱۴,۳
فرانسه	-۸,۷	-۱,۴	اسلواکی	-۰,۵	-۱۳,۵
آلمان	-۱,۵	-۳,۵	اسلونی	-۱۰,۵	-۵,۲
یونان	-۳۲,۱	۴,۷	اسپانیا	۸,۲	۱,۳
مجارستان	-۱۰,۳	-۴,۷	سوئد	-۲,۱	-۰,۴
ایرلند	-۴,۷	-۵,۳	انگلستان	-۵,۷	-۳,۵
ایتالیا	-۴,۲	-۱۰,۱	متوسط اروپا		

(SIPRI, ۲۰۱۲)

نکته‌ی دیگری که باید مورد توجه قرار گیرد این است که شرکای اروپایی ناتو با مشکل قدیمی بودن تجهیزات و امکانات نظامی که تناسبی با تهدیدات امنیتی بالفعل یا بالقوه ندارند، مواجه هستند. این کشورها در مقایسه با ایالات متحده‌ی آمریکا، نیروهای مسلح خود را در سطح پایین‌تری تعریف می‌نمایند و تمایل بسیار کمی برای تخصیص منابع برای هزینه‌های کارکنان، تامین تجهیزات و تحقیق و توسعه دارند (تمایل آن‌ها به کاهش هزینه در این حوزه‌ها زیاد است).

واقعیت این است که در گذشته، مشکلات و نقاط ضعف اروپایی‌ها، تا حدود زیادی توسط آمریکایی‌ها پوشش داده می‌شد. با این حال پیام‌رسانی واشنگتن به شرکای اروپایی خود در ناتو کاملاً واضح و روشن است: «ایالات متحده دیگر بیش از این آمادگی کمک و مساعدت نظامی از ناتو را ندارد»، بلکه این ایده مطرح می‌شود که ایالات متحده آماده است برای توسعه‌ی سیستم‌های نظامی و تولیدات و محصولات دفاعی مشترک سرمایه‌گذاری نماید. اوباما، رئیس‌جمهور وقت آمریکا می‌گوید: «در این شرایط سخت اقتصادی، ما می‌توانیم جمعی کار کنیم و منابع خود را به اشتراک بگذاریم. ناتو یک نیروی چندبرابری است. امروز ابتکارات به ما اجازه

خواهند داد تا هریک از کشورهای ما بتوانند چیزی که به‌تنهایی نمی‌توانستیم، با هم انجام دهیم» (Cheryl, ۲۰۱۲: ۱۴). در چنین بافت و زمینه‌ای است که «مفهوم دفاع هوشمند» از اهمیت بالایی برخوردار گردید.

پایه‌های عملیاتی (طرح‌های اقدام) دفاع هوشمند

«دفاع هوشمند» مبتنی بر امکانات و توانمندی‌هایی که برای ناتو مهم و ضروری هستند (به‌ویژه موضوعاتی که در اجلاس سال ۲۰۱۰ لیسبون مورد توجه قرار گرفت) بنا نهاده شده است. کشورهای عضو باید امکانات و توانمندی‌های خود را بر اساس نیازهای ناتو اولویت‌بندی نموده، در عرصه‌هایی که فعال‌تر هستند و تسلط بیشتری دارند تخصص‌گرایی داشته و به‌دنبال روش‌های چندملیتی برای مشکلات و مسایل مشترک باشند. در چنین شرایطی ناتو به‌عنوان واسط بین کشورهای عضو، می‌تواند در ایجاد و استقرار سازوکارهایی برای انجام کارهای جمعی و مشترک با هزینه‌های پایین‌تر کمک‌کننده باشد. (NATO, ۲۰۱۲) شکل شماره (۱) پایه‌های عملیاتی دفاع هوشمند را نشان می‌دهد.

الف) اولویت‌بندی مبتنی بر نیازهای ناتو

هماهنگ کردن اولویت امکانات و توانمندی‌های ملی کشورها با اولویت‌ها و ضرورت‌های جاری ناتو، یکی از چالش‌های چند سال اخیر کشورها عضو بوده است. «دفاع هوشمند»، فرصتی برای رویکردی شفاف، مشارکتی و کم‌هزینه برای پاسخگویی به نیازمندی‌های اساسی می‌باشد.

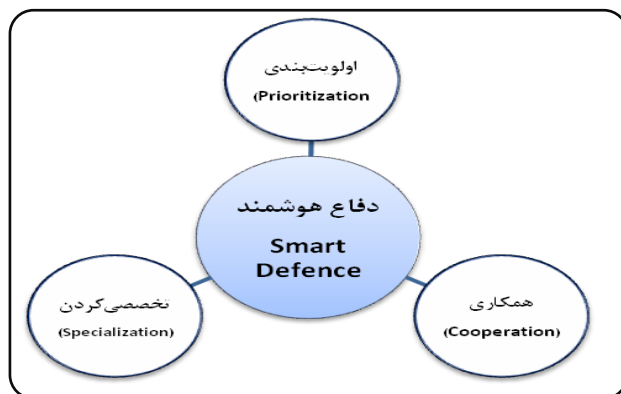
ب) تخصص‌گرایی مبتنی بر نقاط قوت شرکاء

در شرایط بودجه‌های انقباضی و تحت فشار، کشورها مجبور به صرف‌نظر کردن از یک‌سری توانایی‌ها و امکانات خاص هستند. در چنین شرایطی سایر کشورها برای حفظ آن سطح از توانمندی‌ها، تحت تعهدات مضاعف قرار می‌گیرند. لذا تخصص‌گرایی نتیجه‌ی اجتناب‌ناپذیر کاهش ناهماهنگ در بودجه‌ی کشورها هم‌پیمان می‌باشد. ناتو می‌بایست «تخصص‌گرایی» را در قالب طرحی ارایه نموده و همه‌ی شرکاء را به تمرکز در موضوعاتی که نقطه‌ی قوت ملی آن‌هاست، تشویق نموده و موافقت آن‌ها را برای هماهنگی در «کاهش برنامه‌ریزی شده بودجه‌های دفاعی» به‌گونه‌ای که حاکمیت ملی آن‌ها برای تصمیم‌گیری نهایی مورد احترام واقع شود (حفظ شود)، جلب نماید (Henius, ۲۰۱۲: ۳۴). دایره‌المعارف اینوستوپدیا واژه‌ی «تخصص‌گرایی» را این‌گونه تعریف کرد است: «شیوه‌ای از تولید که بر مبنای آن یک بخش

خاصی از کسب و کار و یا یک منطقه، بر روی دامنه‌ی محدودی از تولیدات یا خدمات که در آن پتانسیل و کارایی بالایی دارد، متمرکز شود. بسیاری از کشورها در برخی کالاها و خدمات به جهت شرایط بومی، موفق و کاملاً خودکفا هستند» (Investopedia, ۲۰۱۳).

ج) همکاری و مشارکت در زمینه‌های قابل حصول

پایه‌ی سوم ابتکار دفاع هوشمند همکاری یا باهم کارکردن می‌باشد و آن فرایندی است که بر مبنای آن کشورها می‌توانند به توانایی‌ها و امکانات و مقیاس بالایی از رشد دست پیدا کنند که به تنهایی نمی‌توانستند. همکاری می‌تواند به اشکال مختلف انجام بگیرد. مثلاً گروه کوچکی از کشورها به رهبری یک کشور دیگر یا به اشتراک‌گذاری راهبردی توسط کشورهایی که از نظر جغرافیایی، فرهنگی و تجهیزات مشترک مشابه هم هستند (NATO, ۲۰۱۲).

شکل ۲. پایه‌های عملیاتی دفاع هوشمند

پیشینه‌شناسی تحقیق

بررسی پیشینه‌ی موضوع تحقیق نشان می‌دهد که درخصوص مفاهیم عمومی این تحقیق از قبیل دفاع، امنیت، راهبرد و ناتو، منابع و مطالعات داخلی و خارجی نسبتاً خوبی اعم از کتاب، مقاله و پایان‌نامه وجود دارد که این مجموعه اطلاعات، کمک زیادی به محقق کرده است تا مفهوم‌سازی^۱، برساخت نظری و متدولوژیک تحقیق و تجزیه و تحلیل آن را انجام دهد؛ اما در خصوص «مفهوم پایه‌ای»^۲ تحقیق؛ یعنی «دفاع هوشمند» وضعیت به این شکل نبوده است.

مرور منابع داخلی نشان می‌دهد که در این زمینه مطالعات و پژوهش‌های قابل توجهی صورت نگرفته است. علی‌ایحال بعد از برگزاری دو همایش در سطح ملی با عنوان «دفاع هوشمند در اندیشه‌ی دفاعی امام خامنه‌ای» مقالات و کتاب‌هایی نیز به رشته تحریر درآمده است. از آن جمله می‌توان به کتاب «دفاع هوشمند در اندیشه امام خامنه‌ای» اشاره نمود. در این کتاب، مباحثی از قبیل اسلام و امنیت، قدرت سخت، مصادیق دفاع هوشمند، ابعاد دفاع هوشمند، اهداف دفاع هوشمند از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی ارایه شده است (لطفی مرزکانی، ۱۳۹۵).

در چارچوب مباحث همایش‌های پیش‌گفته، از منظر فیروزآبادی (رئیس وقت ستاد کل نیروهای مسلح)؛ اندیشه‌های دفاعی رهبر معظم انقلاب اسلامی به‌عنوان فقیه اهل بیت (ع) و مفسر قرآن کریم، مجموعه‌ای کامل از اصول و مبانی دینی و ویژگی‌های دشمن‌شناسی است که از اصول استکبارستیزی امام راحل و پایداری و پیروزی‌های هشت سال دفاع مقدس نشأت گرفته است. اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله) مخزن سیاست‌ها، راهبردها، تاکتیک‌ها و رفتارهای نظامی است که برداشت درست از آن، کشور را به ثبات و امنیت خواهد رساند (فیروزآبادی، ۱۳۹۱).

وحیدی (وزیر دفاع وقت و رئیس دانشگاه علی دفاع ملی) معتقد است؛ امروز در جهان، اندیشه‌ی دفاعی از عناصر راهبردی و تأثیرگذار در عزت، اقتدار و استقلال هر کشوری است، از این‌رو اقتدار نیروهای مسلح و خودکفایی صنعت دفاعی و قدرت کم‌نظیر بازدارندگی جمهوری اسلامی ایران ناشی از اندیشه‌ی ناب و بلند دفاعی امام خمینی و امام خامنه‌ای عزیز است و این اندیشه مبتنی بر دوراندیشی ژرف‌اندیش و خوب‌اندیشی است. در سایه تدابیر حکیمانه معظم‌له، صنعت دفاعی جمهوری اسلامی ایران امروز در جایگاهی قرار دارد و به نقطه‌ای رسیده است که به لحاظ تنوع تولید محصولات نظامی در جهان کم‌نظیر است. اندیشه دفاعی معظم‌له ریشه در آموزه‌های بلند دینی، عقلانیت متکی به اجتهاد، درک عمیق و آگاهی وسیع و تجربه گران‌سنگ مدیریتی دارد و تبیین دقیق و بکارگیری اندیشه‌های معظم‌له می‌تواند راهگشای نیروهای مسلح در انجام وظایف و مأموریت‌های خطیر آنان و تداوم بخش اقتدار دفاعی ایران اسلامی باشد (وحیدی / الف، ۱۳۹۱).

جزایری (۱۳۹۱) معتقد است در صورتی که ابعاد و زوایای عمیق و رهگشای اندیشه و تفکر دفاعی و جهادی رهبر معظم انقلاب اسلامی و فرماندهی کل قوا برای اقشار و آحاد مختلف

جامعه به‌ویژه نیروهای مسلح و مدافعان انقلاب اسلامی تبیین و گشوده شود، روحیه جهادی و پیشتازی برای تقویت بنیه‌ی دفاعی و آمادگی برای مقابله با تهدیدات و خطرات ناشی از بدخواهان ملت ایران ارتقاء یافته و جبهه‌ی مقاومت و استکبارستیز در تراز مکتب اسلام و انقلاب به حیات و حرکت خود پویایی بیشتری خواهد داد (جزایری، ۱۳۹۱).

حسن‌لو (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «نظریه دفاع هوشمند در سپهر اندیشه‌های دفاعی» تلاش کرده تا با ترسیم و تبیین نظری موضوعاتی از قبیل ویژگی‌ها و مفاهیم اساسی مرتبط، چالش‌ها و راهبردهای مرتبط با دفاع هوشمند، این موضوع را در قالب یک الگوی نظری جدید دفاعی ارایه نماید (حسن‌لو، ۱۳۹۵).

متقی و پازن (۱۳۹۱) نیز در مقاله‌ای با عنوان «اجلاس‌یه‌ی شیکاگو؛ تحول در راهبرد امنیتی ناتو در سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۰» به موضوع دفاع هوشمند به‌عنوان یکی از راهبردهای ناتو اشاره نموده‌اند.

برخلاف منابع داخلی، بررسی منابع خارجی نشان می‌دهد که از زمانی که راسموسن دبیرکل وقت ناتو این مفهوم را در کنفرانس امنیتی ۲۰۱۱ مونیخ، رویکرد جدید راهبرد امنیتی ناتو را اعلام کرد، محققین و مراکز مطالعاتی و تحقیقاتی دنیا به‌ویژه اروپا و آمریکا از این موضوع استقبال خوبی کردند. بررسی سایت دپارتمان کتابخانه‌ی مرکز ناتو که وظیفه‌ی رصد و جمع‌آوری منابع تولید شده در این زمینه را برعهده دارد، نشان می‌دهد که از سال ۲۰۱۱ به این طرف منابع خوبی اعم از کتاب، مقاله، گزارش‌های راهبردی، اسناد رسمی و ... در خصوص دفاع هوشمند تولید و منتشر شده است. جدول شماره ۲ وضعیت منابع تولید شده در این خصوص را به وضوح نشان می‌دهد.

جدول ۲. وضعیت منابع تولید شده در خصوص دفاع هوشمند

Years	Documents	Official Texts	Reports	Books	Articles	Total
۲۰۱۱		۳	۵	-	۱۰	۱۸
۲۰۱۲		۸	۱۱	۲	۱۶۸	۱۸۹
۲۰۱۳		۱	۴	۳	۵۴	۶۲
۲۰۱۴		-	۲	۱	۱۷	۲۰
۲۰۱۵		-	۱	۲	۱۵	۱۸

۲۰۱۶	۱	۱	-	۱۱	۱۳
Total	۱۳	۲۴	۸	۲۷۵	۳۲۱

Source: <http://natolibguides.info/library>

نتایج و یافته‌های این تحقیق نیز می‌تواند به‌عنوان یکی از تحقیقات جدید ناظر بر موضوعات مهم دنیا، به ادبیات دفاعی و راهبردی کشورمان اضافه شود و مورد استفاده محققین و مسئولین قرار گیرد.

روش‌شناسی تحقیق

روش پژوهش در این تحقیق از نوع «توصیفی-تحلیلی» می‌باشد. به این صورت که بعد از مشخص شدن موضوع پژوهش و استخراج و تعیین هدف و سؤالات تحقیق، جنبه‌های مورد نیاز آن مشخص گردید. اطلاعات و مدارک و اسناد اولیه مورد بررسی قرار گرفت و در نهایت، با استفاده از روش‌های متن‌پژوهی و تجزیه و تحلیل آن‌ها و احصاء گزاره‌های ناظر به سؤالات تحقیق، ارایه‌ی الگو و نتیجه‌گیری نهایی به‌عمل آمد. برای سنجش عوامل (ابعاد و مؤلفه‌ها) از نظر خبرگان و اساتید مرتبط استفاده شده است.

در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای و اسنادی برای جمع‌آوری اطلاعات و اسناد و مدارک استفاده شد و با توجه به فقر منابع داخلی در این موضوع، اکثر منابع مورد استفاده از اسناد و منابع خارجی (به زبان انگلیسی) بوده است. ضمن اینکه بیشترین بهره‌برداری از اسناد رسمی^۱ منتشر شده‌ی نهادهای مرتبط با ناتو به‌عمل آمده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌ها

محیط امنیت بین‌الملل در حال حاضر، تحت یک سری تحولات اساسی، به‌طور فزاینده‌ای پیچیده شده است. بی‌ثباتی ژئوپلیتیکی گریبان قدرت‌های بزرگ جهانی را گرفته است. در نتیجه، قدرت‌های بزرگ و بازیگران بین‌المللی نیازمند یافتن «راه‌های ابتکاری»^۲ برای مدیریت بر حوزه‌های امنیتی و دفاعی هستند. رکود اقتصادی و بحران‌های مالی و اقتصادی جهانی که از

^۱ - Official Texts

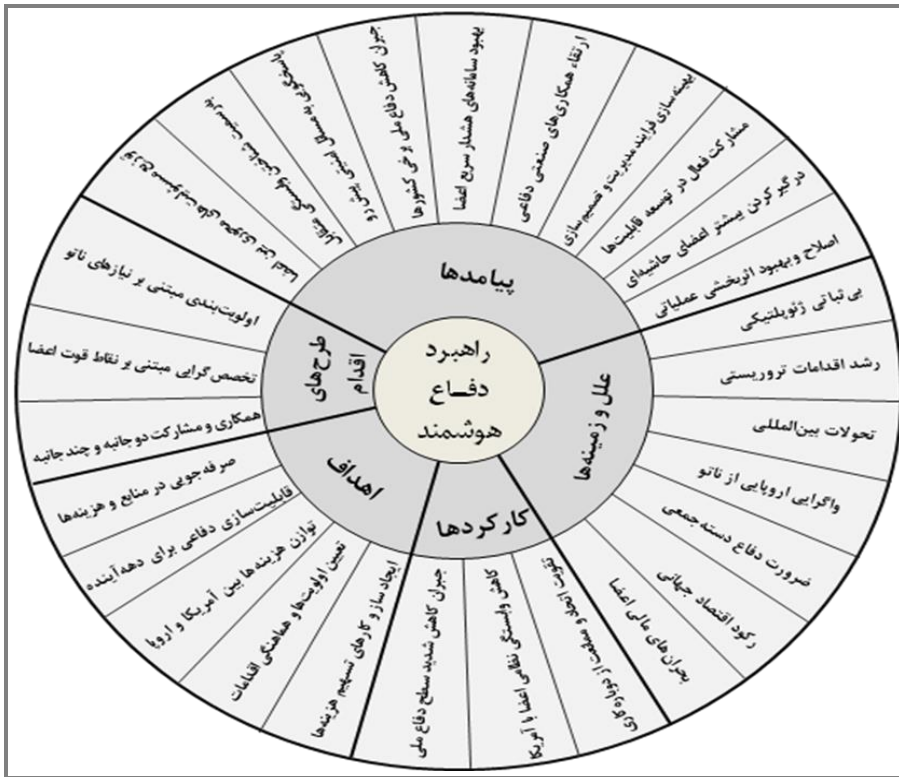
^۲ - innovative ways

سال ۲۰۰۸ حوزه‌ی اروپا و آمریکا را بیش از سایر مناطق تحت تاثیر قرار داد، تاثیرات بسیار زیادی بر روی بودجه‌های نظامی گذاشته است که آن را برای دولت‌ها و سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی مرتبط با چنین مسائلی ضروری می‌نماید.

وجود نابرابری و ناهماهنگی در پرداخت‌های دفاعی و امنیتی کشورها عضو ناتو (مشخصاً ایالات متحده‌ی آمریکا و برخی کشورها بزرگ اروپایی مثل فرانسه، انگلستان و آلمان) و عدم تمایل آمریکا به ادامه‌ی چنین روندی، ضرورت بازنگری و ایجاد ساز و کارهای ابتکاری و اثربخش را اجتناب ناپذیر نموده است.

ادبیات تحقیق و یافته‌های این پژوهش (در قالب ادبیات و بررسی‌های اسناد و مدارک رسمی و غیررسمی ناتو) نشان می‌دهد؛ مفهوم «دفاع هوشمند» در سطح سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) و «تجمیع و به اشتراک‌گذاری» منابع و امکانات در سطح اتحادیه‌ی اروپا به‌عنوان راه‌کارهای ابتکاری برای مدیریت بر بودجه‌های دفاعی و امنیتی با هدف کاهش هزینه‌ها، مورد توجه جدی کشورهای عضو قرار گرفته و برای اولین بار توسط دبیرکل ناتو، در اجلاس‌های ۲۰۱۲ شیکاگو مطرح و پیشنهاد گردید. براین اساس، «دفاع هوشمند» به‌عنوان بخشی از «مفهوم نوین راهبردی» ناتو، دارای پنج بعد اصلی به شرح زیر می‌باشد که در قالب الگوی شماره (۳) بازنمایی و پیکربندی شده است.

- (۱) بعد اول: علل و زمینه‌های شکل‌گیری دفاع هوشمند، متشکل از ۷ مؤلفه؛
- (۲) بعد دوم: کارکردهای دفاع هوشمند، متشکل از ۳ مؤلفه؛
- (۳) بعد سوم: اهداف دفاع هوشمند، متشکل از ۵ مؤلفه؛
- (۴) بعد چهارم: طرح‌های اقدام دفاع هوشمند، متشکل از ۳ مؤلفه؛
- (۵) بعد پنجم: پیامدهای دفاع هوشمند، متشکل از ۱۰ مؤلفه.

شکل ۳. الگوی راهبرد دفاع هوشمند ناتو تا سال ۲۰۲۰

برای تعیین اهمیت و جایگاه هریک از عوامل و مؤلفه‌های الگوی برساخت شده در این تحقیق، پرسش‌نامه‌ای طراحی گردید تا نظرات و دیدگاه‌های کارشناسان و خبرگان (متشکل از مسئولان، کارشناسان خبره و اساتید مرتبط) اخذ شود. پرسشنامه طوری طراحی گردید تا بتوان وضعیت و جایگاه هریک از ابعاد و مولفه‌های مختلف الگو را به صورت کمی در جدول مربوطه پیش‌بینی کرد.

پرسشنامه در بین ۲۳ نفر اعضای گروه خبرگی توزیع گردید که همه‌ی افراد سوالات را پاسخ دادند. در ادامه به توصیف و جمع‌بندی نظرات آن‌ها در خصوص جایگاه و میزان اهمیت هریک از عوامل (ابعاد و مولفه‌ها) در الگوی راهبرد «دفاع هوشمند» پرداخته شد. نتایج به‌دست آمده از پرسشنامه در قالب دو نوع جدول مجزا به شرح زیر تنظیم گردید:

جدول شماره ۳؛ شامل شش قسمت (ستون) براساس الگوی زیر طراحی و تنظیم گردید: ستون اول، ابعاد احصاء شده از ادبیات و مطالعات نظری؛ ستون دوم، ردیف مؤلفه‌ها؛ در قسمت

سوم، فهرست مؤلفه‌های احصاشده؛ در قسمت چهارم، نظرات پاسخگویان در خصوص میزان اهمیت و تاثیرگذاری هریک از عوامل در قالب پنج گزینه‌ی «خیلی زیاد، زیاد، کم، خیلی کم و فاقد اهمیت» طراحی شده است و درصد فراوانی پاسخ‌های داده‌شده از سوی پاسخگویان به هریک از گزینه‌ها مشخص گردیده است. قسمت پنجم جدول شامل امتیاز کسب‌شده‌ی هریک از مولفه‌ها بوده و در قسمت ششم، امتیاز هریک از ابعاد با احتساب میانگین مؤلفه‌های مربوط نشان داده شده است. در این جدول، برای رتبه‌بندی و تعیین نقش و اهمیت هریک از ابعاد و مؤلفه‌ها، به ترتیب برای گزینه‌ی خیلی زیاد ارزش عددی ۹، برای زیاد ارزش عددی ۶، برای کم ارزش عددی ۳، برای خیلی کم ارزش عددی ۱ و برای فاقد اهمیت ارزش عددی صفر در نظر گرفته شده و میانگین پاسخ‌های داده‌شده، محاسبه و در جدول قید شده است. عدد مذکور (امتیاز مکتسبه) بزرگتر از صفر و کوچکتر از ۹ خواهد بود. ($0 \leq n \leq 9$).

جدول ۳. میزان اهمیت عوامل (ابعاد و مولفه‌ها) الگوی دفاع هوشمند

امتیاز بعد	امتیاز مولفه	درصد فراوانی نسبی					مؤلفه‌ها	رتبه	بعد
		فاقد اهمیت	خیلی کم	کم	زیاد	خیلی زیاد			
۷,۲۹	۵,۱۳	۸,۷۰	۴,۳	۲۶,۱	۳۹,۱	۲۱,۷	بی‌ثباتی ژئوپلیتیکی	۱	علل و زمینه‌ها
	۶,۳۵	۰	۸,۷	۱۷,۴	۳۰,۴	۴۳,۵	رشد اقدامات تروریستی در جهان	۲	
	۶,۹۶	۰	۴,۳	۰	۵۶,۵	۳۹,۱	تحولات بین‌المللی و منطقه‌ای	۳	
	۷,۳۰	۰	۰	۴,۳	۴۷,۸	۴۷,۸	واگرایی اروپایی از ناتو	۴	
	۸,۲۲	۰	۰	۴,۳	۱۷,۴	۷۸,۳	ضرورت دفاع دسته‌جمعی	۵	
	۸,۶۱	۰	۰	۰	۱۳,۰	۸۷,۰	رکود اقتصاد جهانی	۶	
	۸,۴۸	۰	۰	۰	۱۷,۴	۸۲,۶	بحران‌های مالی اعضای ناتو	۷	
۶,۶۵	۶,۷۰	۰	۴,۳	۴,۳	۵۶,۵	۳۴,۸	تقویت اتحاد و ممانعت از دوباره‌کاری	۸	کارکردها
	۶,۵۷	۰	۸,۷	۰	۶۹,۶	۲۶,۱	کاهش وابستگی نظامی اعضا به آمریکا	۹	
	۶,۷۰	۰	۴,۳	۸,۷	۴۷,۸	۳۹,۱	جبران کاهش شدید سطح دفاع ملی	۱۰	
۷,۸۴	۸,۲۲	۰	۰	۴,۳	۱۷,۴	۷۸,۳	ایجاد ساز و کارهای تسهیم هزینه‌ها	۱۱	اهداف
	۶,۳۰	۰	۴,۳	۱۳,۰	۵۲,۲	۳۰,۴	تعیین اولویت‌ها و هماهنگی اقدامات	۱۲	
	۸,۰۰	۰	۴,۳	۰	۲۱,۷	۷۳,۹	توازن هزینه‌ها بین آمریکا و اروپا	۱۳	

امتیاز بُعد	امتیاز مؤلفه	درصد فراوانی نسبی					مؤلفه‌ها	ردیف	بعد
		فاقد اهمیت	خیلی کم	کم	زیاد	خیلی زیاد			
	۸,۴۸	۰	۰	۴,۳	۸,۷	۸۷,۰	قابلیت‌سازی دفاعی برای دهه‌آینده	۱۴	
	۸,۲۲	۰	۰	۴,۳	۱۷,۴	۷۸,۳	صرفه‌جویی در منابع و هزینه‌ها	۱۵	
۷,۲۳	۷,۱۷	۰	۰	۸,۷	۴۳,۵	۴۷,۸	همکاری و مشارکت دوجانبه و چندجانبه	۱۶	طرح اقدام
	۷,۰۴	۰	۰	۴,۳	۵۶,۵	۳۹,۱	تخصص‌گرایی مبتنی بر نقاط قوت اعضا	۱۷	
	۷,۴۸	۰	۴,۳	۸,۷	۲۱,۷	۶۵,۲	اولویت‌بندی مبتنی بر نیازهای ناتو	۱۸	
۶,۵۲	۶,۶۱	۰	۸,۷	۰	۵۶,۵	۳۴,۸	اصلاح و بهبود اثربخشی عملیاتی	۱۹	پیامدها
	۶,۹۶	۰	۴,۳	۴,۳	۴۷,۸	۴۳,۵	درگیرکردن بیشتر اعضای حاشیه‌ای	۲۰	
	۵,۷۸	۴,۳۵	۴,۳	۲۱,۷	۳۹,۱	۳۰,۴	مشارکت فعال در توسعه قابلیت‌ها	۲۱	
	۶,۵۷	۰	۴,۳	۸,۷	۵۲,۲	۳۴,۸	بهبودسازی فرایند مدیریت و تصمیم‌سازی	۲۲	
	۷,۰۴	۰	۰	۴,۳	۵۶,۵	۳۹,۱	ارتقاء همکاری‌های صنعتی دفاعی	۲۳	
	۵,۴۳	۴,۳۵	۸,۷	۲۱,۷	۳۹,۱	۲۶,۱	بهبود سامانه‌های هشدار سریع اعضا	۲۴	
	۷,۰۴	۰	۰,۰	۴,۳	۵۶,۵	۳۹,۱	جبران کاهش دفاع ملی برخی کشورها	۲۵	
	۵,۸۷	۰	۱۳,۰	۱۷,۴	۳۴,۸	۳۴,۸	پاسخگویی به مسائل امنیتی پیش رو	۲۶	
	۶,۴۸	۰	۸,۷	۰	۶۰,۹	۳۰,۴	به‌رسمیت شناختن وابستگی متقابل	۲۷	
	۷,۴۳	۰	۰	۸,۷	۳۴,۸	۵۶,۵	توزیع مسئولیت‌های محوری بین اعضا	۲۸	

نتایج به‌دست آمده از جدول شماره‌ی (۳) را می‌توان در سه سطح به شرح زیر تحلیل کرد.

سطح تحلیل اول: در این سطح از تحلیل، وضعیت هریک از مؤلفه‌ها در چارچوب یک بُعد بررسی می‌شود. از این نظر، خبرگان موضوع، مؤلفه‌ی «رکود اقتصاد جهانی» را با ۸/۶۱ امتیاز به عنوان مهم‌ترین عامل شکل‌گیری دفاع هوشمند معرفی کرده‌اند و «بی‌ثباتی ژئوپلیتیکی» کمترین امتیاز را به‌خود اختصاص داده است. مؤلفه‌های «تقویت اتحاد و ممانعت از دوباره‌کاری» و «جبران کاهش شدید سطح دفاع ملی» هرکدام با ۶/۷۰ امتیاز به‌عنوان مهم‌ترین کارکرد راهبرد دفاع هوشمند معرفی شده است. مؤلفه‌ی «قابلیت‌سازی دفاعی برای دهه‌ی آینده» با امتیاز ۸/۴۸ مهم‌ترین هدف دفاع هوشمند تشخیص داده شده است. از میان سه طرح اقدام احصاشده، مؤلفه‌ی «اولویت‌بندی مبتنی بر نیازهای ناتو» با ۷/۴۸ بیشترین امتیاز را کسب کرده است و در نهایت، از

میان ۱۰ عنوان پیامد استخراجی، مؤلفه‌ی «توزیع مسئولیت‌های محوری بین اعضا» بالاترین امتیاز (۷/۴۳) را کسب نموده است.

سطح تحلیل دوم: در این سطح از تحلیل نظرات خبرگان نسبت به موارد استخراجی، بررسی و مقایسه‌ی بین همه‌ی مؤلفه‌ها (۲۸ مورد) بدون توجه به دسته‌بندی آنها در درون ابعاد انجام می‌گیرد. بر این اساس مؤلفه‌های «رکود اقتصاد جهانی» از بُعد علل و زمینه‌ها با ۸/۶۱ امتیاز؛ «بحران‌های مالی اعضای ناتو» از بُعد علل و زمینه‌ها و «قابلیت‌سازی دفاعی برای دهه‌ی آینده» از بُعد اهداف هرکدام با ۸/۴۸ امتیاز، و دو مؤلفه‌ی «ضرورت دفاع دسته‌جمعی» از بُعد علل و زمینه‌ها و «صرفه‌جویی در منابع و هزینه‌ها» از بُعد اهداف هرکدام با ۸/۲۲ امتیاز به ترتیب بیشترین امتیاز را از نظر خبرگان کسب نموده‌اند و مؤلفه‌های «بی‌ثباتی ژئوپلیتیکی» با ۵/۱۳ امتیاز، «بهبود سامانه‌های هشدار سریع اعضا» با ۵/۴۳ امتیاز، «مشارکت فعال در توسعه‌ی قابلیت‌ها» با ۵/۷۸ امتیاز و «پاسخگویی به مسائل امنیتی پیش‌رو» با ۵/۸۷ امتیاز به ترتیب از پایین‌ترین اهمیت برخوردار هستند.

سطح تحلیل سوم: در این سطح تحلیل اطلاعات جدول فوق، مقایسه و رتبه‌بندی ابعاد پنج‌گانه الگوی دفاع هوشمند مورد نظر است. در این چارچوب، میانگین مؤلفه‌های هریک از ابعاد امتیاز آن‌ها را مشخص می‌نماید. بر این اساس؛ بُعد «اهداف» با ۷/۸۴ امتیاز به‌عنوان مهم‌ترین بُعد شناخته شده و ابعاد «علل و زمینه‌ها» با ۷/۲۹ امتیاز، «طرح اقدام» با ۷/۲۳ امتیاز و «کارکردها» با ۶/۶۵ امتیاز در رتبه‌های بعدی قرار دارند. بُعد «پیامدها» با امتیاز ۶/۵۲ در انتهای رتبه‌بندی ابعاد الگو قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

نتیجه‌گیری

بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و بروز تحولات اساسی و گسترده در شرایط امنیت بین‌المللی، رهبران سازمان پیمان آتلانتیک شمالی در راستای بروزرسانی و متناسب‌سازی آینده این سازمان در مسیر حفظ و منافع و امنیت ملی کشورهای عضو، بازتعریف و بازشناسی راهبردهای امنیتی جدید متناسب با اوضاع و شرایط داخلی و پیرامونی خود را در دستور کار قرار دادند که حاصل آن سه کنفرانس جامع در این خصوص در سال‌های ۱۹۹۱، ۱۹۹۹ و ۲۰۱۰ بوده است.

دفاع هوشمند یکی از عرصه‌های مهم تحول در راهبردهای امنیتی ناتو در اجلاس سال ۲۰۱۰ ناتو بود که به موجب آن کشورهای عضو می‌توانند در یک چارچوب راهبردی و همکاری‌های

دوجانبه و چندملیتی، بر بسیاری از معضلات و مسائل اقتصادی، دفاعی و امنیتی خود فائق آیند. به نظر می‌رسد دفاع هوشمند بیشتر به سود کشورهای قدرتمند ناتو باشد؛ چراکه این کشورها از قدرت فناوری و سرمایه‌گذاری بیشتری نسبت به اعضای کوچک و ضعیف برخوردارند.

در این تحقیق که با هدف شناسایی و معرفی ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم «دفاع هوشمند» در چارچوب راهبردهای دفاعی و امنیتی ناتو در دهه ی آینده (تا سال ۲۰۲۰) براساس سؤالات اولیه طراحی و اجرا شد، تلاش گردید با یک روش مناسب و گردآوری و مطالعه‌ی همه‌ی اسناد و مدارک رسمی و غیررسمی موجود، به سؤالات تحقیق پاسخ داده و الگوی دفاع هوشمند طراحی و پیکربندی شود.

عواملی از قبیل بی‌ثباتی ژئوپلیتیکی؛ رشد اقدامات تروریستی در جهان؛ تحولات بین‌المللی و منطقه‌ای؛ واگرایی اروپایی از ناتو؛ ضرورت دفاع دسته‌جمعی بین اعضای ناتو؛ رکود اقتصاد جهانی در سطوح مختلف و تاثیر مضاعف آن بر اقتصاد کشورهای اروپایی و آمریکا و بحران‌های مالی اعضای ناتو باعث طرح و تصویب مفهوم راهبردی دفاع هوشمند در چارچوب اسناد راهبردی این سازمان شد.

کشورهای عضو ناتو و در رأس آن آمریکا و برخی اعضای بزرگ، به دنبال این هستند تا از طریق این راهبرد، ساز و کارهایی برای تسهیم هزینه‌های توسعه و تجهیز ایجاد نموده و هزینه‌ها را بین آمریکا و کشورهای اروپایی متوازن نمایند؛ چرا که آمریکا همیشه از اینکه بیشترین هزینه‌های ناتو بر دوش این کشور و مالیات دهندگان اوست، معترض بوده است. شاید مهمترین هدفی که راهبرد دفاع هوشمند دنبال می‌نماید، قابلیت‌سازی دفاعی کشورهای عضو ناتو برای دهه ی آینده است که در آخرین سند سال ۲۰۲۰ هدف‌گذاری شده است.

پیامدهای دفاع هوشمند برای ناتو و کشورهای عضو در سطوح و ابعاد مختلف احصاء و نمایان شده است. طراحان این راهبرد معتقدند در صورتی که دفاع هوشمند از سوی همه‌ی اعضاء ناتو مورد توجه قرار گرفته و آن را در طرح‌های اقدام ملی و همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی خود اعمال نمایند، پیامدهایی از قبیل؛ ارتقاء همکاری‌های صنعتی دفاعی، ایجاد ساز و کارهای تسهیم هزینه‌های بین کشورهای عضو ناتو، جبران کاهش دفاع ملی برخی کشورهای عضو که دارای قدرت اقتصادی پایینی هستند، توجه جدی و رسمیت پیدا کردن تعامل و ارتباط متقابل بین اعضا، استفاده بهینه از منابع مالی، انسانی و فناوری، توازن هزینه‌ها بین آمریکا به‌عنوان قدرتمندترین کشور عضو ناتو و بلوک اروپایی و ... به دنبال خواهد داشت.

در این وضعیت، برای اینکه «دفاع هوشمند» یکنواخت عمل کند نیازمند اجماع کامل کشورها هستیم. اگر کشورهای تخصصی تر با متحدین خود بر روی برخی ماموریت‌های خاص اختلاف نظر پیدا کنند در چنین شرایطی فقط یک یا دو کشور می‌توانند از طریق امتناع از واگذاری تجهیزات، امکانات و نیروی انسانی باعث تضعیف هرگونه موفقیت شوند. دوماً، در صورتی که رهبران کشورهای عضو، در وضعیت «ریاضت اقتصادی» نسبت به اهمیت پروژه‌های مشترک دفاعی مخالفت نمایند، چه اتفاقی می‌افتد؟ (۱۸: ۲۰۱۰، Croft Adrian) آیا این راهبرد، کارکردهای خودش را از قبیل تقویت اتحاد و ممانعت از دوباره‌کاری؛ کاهش وابستگی نظامی اعضا به آمریکا و جبران کاهش شدید سطح دفاع ملی کشورهای عضو را محقق خواهد کرد؟ همه‌ی اینها بستگی به این دارد که طرح‌های اقدام سه گانه و پایه‌های عملیاتی دفاع هوشمند، در چه سطحی و با چه کیفیتی از سوی اعضای ناتو مورد توجه قرار گرفته و پیادسازی شود.

در پایان، ذکر این نکته نیز مهم است که علی‌رغم اینکه اعضا ناتو از مزایای این تغییر راهبرد بهره‌مند می‌شوند ولی ایالات متحده آمریکا، از این مفهوم را برای گرفتن امتیازهای مالی و سرمایه‌گذاری از شرکای اروپایی و غیراروپایی خود استفاده نمود و احتمالاً در درون کشورهای اروپایی ناتو نیز به بهانه‌ی تخصص‌گرایی و تجمیع مداخلاتی در امور کشورها کوچک قابل تصور است.

هرچند تلاش‌های ارزشمند محققین راهبردی، دفاعی و امنیتی در این حوزه بر کسی پوشیده نیست ولی این تحقیق در نوع خودش جدید، کامل و نقاط ابتکاری زیر است:

۱- این تحقیق اولین بار توانسته است از موضوع راهبردی بین‌المللی به نام دفاع هوشمند، الگوی نظری ارایه نماید به گونه‌ای که حتی خود سازمان ناتو هم چنین الگویی را ارایه نکرده است.

۲- این تحقیق از اسناد رسمی سازمان پیمان آتلانتیک شمالی استفاده مناسب و منطقی داشته است که خود اعتبار یافته‌ها را تقویت می‌نماید.

پیشنهاد

(۱) در یک تحقیق جداگانه و با استفاده از نظر خبرگان و متخصصان دفاعی و امنیتی، امکان‌پذیری بکارگیری یافته‌های این تحقیق و استفاده از رویکردها و برنامه‌های استفاده شده در ناتو در چارچوب دفاع هوشمند را در نیروهای مسلح کشورمان مورد ارزیابی قرار گرفته و در جهت بومی‌سازی آن تحقق جداگانه‌ای انجام بگیرد.

(۲) با توجه به اینکه سازمان‌های نیروهای مسلح کشورمان هرکدام در برخی حوزه‌های دفاعی و نظامی تمرکز ویژه‌ای دارند لذا رویکردهای و طرح‌های اقدامی که در این راهبرد معرفی شده است در تدوین برنامه‌های صنعت دفاعی و نظامی کشورمان بین ارتش، سپاه و وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح استفاده شود.

(۳) امکان‌سنجی همکاری‌های دفاعی و نظامی هوشمند با برخی کشورهای دوست مورد توجه قرار بگیرید و مثلاً آیا می‌توان با کشوری مثل روسیه از این مدل استفاده نمود؟

منابع و مأخذ

الف) منابع فارسی

- استراس، آنسلم؛ کوربین، جولیت (۱۳۸۵). نظریه مبنایی، ترجمه‌ی بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ثقفی عامری، ناصر؛ احدی، افسانه (۱۳۹۰). اجلاس سران ناتو در لیسبون: در جستجوی راهبردی جدید، فصلنامه‌های پژوهشکده مطالعات راهبردی: دیدگاه، ۱۰ اردیبهشت، قابل دسترس در: <http://www.isrjournals.ir/fa/essay/160-essay-farsi-27.html>
- حسن‌لو، خسرو (۱۳۹۵). «نظریه‌ی دفاع هوشمند در سپهر اندیشه‌های دفاعی»، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، دانشگاه عالی دفاع ملی، سال سیزدهم، شماره ۶۳، صص ۷۳-۵۳.
- جاویدنیا، کیومرث (۱۳۹۲). راهبرد جدید ناتو برای دهه ۲۰۱۰-۲۰۲۰ (بخش اول)، تهران: گروه مطالعات اروپای وزارت خارجه.
- جزایری، سیدمسعود (۱۳۹۱). اندیشه دفاعی مقام معظم رهبری قطب‌نمای دکترین دفاعی نظام است، اولین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله)، تهران: دانشگاه صنعتی مالک اشتر. قابل دسترس در: <http://archive.farsnews.com/archive.php?yer=1391>
- دارمی، سلیمه (۱۳۸۶). ناتو در قرن بیست و یکم، تهران: ابرار معاصر تهران.
- علایی، حسین (۱۳۸۸). «تأثیر پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی انجمن جغرافیای ایران، دوره جدید، سال هفتم، شماره ۲۳.
- فیروزآبادی، سیدحسین (۱۳۹۱). سخنرانی در اولین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله)، تهران: دانشگاه صنعتی مالک اشتر. قابل دسترس در: <http://dsrc.ir/contents/view.aspx>
- لطفی مرزکانی، رحمان (۱۳۹۵). دفاع هوشمند در اندیشه‌های امام خامنه‌ای، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح.
- متقی، ابراهیم؛ پاژن، مژگان (۱۳۹۱). «اجلاسیه‌ی شیکاگو؛ تحول در راهبرد امنیتی ناتو در سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۰»، فصلنامه‌ی راهبرد دفاعی، سال دهم، شماره ۳۸.
- محمدعلیزاده، اکبر (۱۳۹۵). الگوی بیداری اسلامی مبتنی بر هندسه فکری امام خامنه‌ای، رساله دکتری، تهران: دانشگاه جامع امام حسین(ع).
- وحیدی، احمد (۱۳۹۱). اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای تضمین‌کننده امنیت کشور و موجب اقتدار جهان اسلام است، اولین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله)، تهران:

(ب) منابع انگلیسی

- Bahle Holger, (۲۰۱۲). Smart Defence - An innovative approach to security challenges, NATO Defence Planning and Smart Defence Team, Tirana, ۲۷ April ۲۰۱۲, Originally taken from “Military Review” Magazine, June ۲۰۱۲.
- Bordachev, Timofei, (۲۰۱۳). The Reason to Be: France in NATO, and the Alliance’s New Life in the ۲۱st Century, Russia in Global Affairs journal, ۲۶ October ۲۰۱۳.
- Boulevard Leopold, (۲۰۱۱). Smart Defense, Smart Tadic, North Atlantic Treaty Organisation, Brussels – Belgium, ۱۴ October
- Cheryl Pellerin, American Forces Press Service, “Obama: NATO Summit Reaffirms Commitment to Collective Security”, May ۲۱, ۲۰۱۲, available on the Official Page of the U.S. Army, at: <http://www.army.mil/article/۸۰۱۷۸/Obama>.
- Christian Mölling, (۲۰۱۲). Pooling and Sharing in the EU and NATO, SWP Comments ۱۸ June ۲۰۱۲, Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs
- Clinton, Hilary, (۲۰۱۲). Right City, Right Time, NATO Review Camille Grand, Smart Defense and the Future of NATO: Can the Alliance Meet the Challenges of the Twenty-First Century?, March ۲۸-۳۰, Chicago, Illinois Conference Report and Expert Papers
- Council Decision ۲۰۱۱/۴۱۱/PESC of defining the statute, seat and operational rules of the European Defence Agency and repealing Joint Action ۲۰۰۴/۵۵۱/CFSP, Official Journal of the European Union, pp. ۱۶-۲۶, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do>
- Council Joint Action ۲۰۰۴/۵۵۱/CFSP of ۱۲ July ۲۰۰۴ on the establishment of the European Defense Agency, in Official Journal of the European Union, pp. ۱۷-۲۸, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do>:
- Council Joint Action ۲۰۰۴/۵۵۱/CFSP of ۱۲ July ۲۰۰۴ on the establishment of the European Defense Agency, in Official Journal of the European Union, pp. ۱۷-۲۸, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do>
- Croft Adrian and Jarry Emmanuel, UK and France sign up to closer military cooperation, (Nov ۲, ۲۰۱۰). available on the Official Page of the Reuters, at: <http://uk.reuters.com/article/۲۰۱۰/۱۱/۰۲/uk-britain-france-idUKTRE>
- Crowe, Brian, (۲۰۰۳) 'A Common European Foreign Policy after Iraq?', International Affairs (Royal Institute of International Affairs ۱۹۴۴-), Vol. ۷۹, No. ۳, (May, ۲۰۰۳).
- Decision ۲۰۱۱/۴۱۱/PESC of defining the statute, seat and operational rules of the European Defense Agency and repealing Joint Action

- ۲۰۰۴/۵۵۱/CFSP, Official Journal of the European Union, pp. ۱۶-۲۶, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:۲۰۱۱:۱۸۳>.
- Definition of 'Specialization', (۲۰۱۳). Investopedia Us, Available at: <http://www.investopedia.com/terms>
 - Dutu, Peter; Bogzeanu, Cristina (۲۰۱۱). EU institutional reform in terms of Security Policy and Defence Policy, "Carol I" National Defense University Press, Bucharest.
 - Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation, (۲۰۱۱). available at <http://aofs.org/share-to-win/>.
 - Efthymiopoulos Marios, (۲۰۱۲). President Strategy International, <http://strategyinternational.org/index.php/el-GR/sectors/military-science-and-policy>
 - Frunzeti Teodor, (۲۰۱۲). The conceot of "Smart Defense" in the context of an efficient Defense planning, Journal of Defense Resources Management, Vol. ۳, Issue ۲.
 - Gregory W. Pedlow (ed.), NATO Strategy Documents ۱۹۴۹-۱۹۶۹, <http://www.nato.int/docu/stratdoc/eng/intro.pdf>.
 - Henius Jakub, (۲۰۱۲) specialization: the Gordian knot of nato smart defence, Nato Defense College(NDC), Italy(Rome): March ۲۰۱۲.
 - Howorth, Jolyon (۲۰۰۳). 'ESDP and NATO Wedlock or Deadlock?', Cooperation and Conflict, Vol. ۳۸, No. ۳.
 - Larrabee F., Lindley-French J., (۲۰۱۰). Revitalizing the Transatlantic Security Partnership: An Agenda for Action, Venusberg Group and Rand Corporation, ۲۲/۴/۲۰۱۰, p. ۸
 - Larrabee, F. Stephen, (۲۰۰۴). 'ESDP and NATO: Assuring complementarity', The International Spectator, Vol. ۳۹, NO. ۱, (۰۱ January ۲۰۰۴).
 - Maire Geoghegan-Quinn, responsible for research, innovation, and science, in An Innovation Union. Paving the Way for Jobs and Growth in the EU, Foreign Policy, EU Focus, nr. ۱۹۵, September/October ۲۰۱۲, p. ۱۷.
 - Máire Geoghegan-Quinn, (۲۰۱۲). responsible for research, innovation, and science, in An Innovation Union. Paving the Way for Jobs and Growth in the EU, in Foreign Policy, EU Focus, nr. ۱۹۵, September/October ۲۰۱۲, p. ۱۷.
 - Moritz Sebastian Eckert, (۲۰۱۲). Smart Defense , April ۸, Atlantic-community.org
 - Rasmussen Anders Fogh, (۲۰۱۱). Speech of Secretary General NATO at the Munic Security Conference ۲۰۱۱, European Security and Defence, january ۲۰۱۱.
 - Ringsmose Jens and Rynning Sten, (۲۰۱۱) NATO's New Strategic Concept: a Comprehensive Assessment, Danish Institute for International Studise(DIIS), Available at: www.diis.dk

- Santamato Stefano, (۲۰۱۳). The New NATO Policy Guidelines on Counterterrorism, Institute for National Strategic Studies, Strategic Perspectives, February, No. ۱۳
- Smart Defence,(۲۰۱۲). NATO Review topical page about: <http://www.nato.int/cps/en/natolive/e-mail-distribution.htm>, ۶ December ۲۰۱۲
- Smart Defence,(۲۰۱۲). North Atlantic Treaty Organization (NATO). available on http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_۸۴۲۶۸.htm
- Smart Defence,(۲۰۱۳). NATO Review magazine, topical page about: Smart Defence, available on: <http://www.nato.int/docu/review/topics/en/Smart-Defence.htm>
- Summit Declaration on Defence Capabilities: Toward NATO Forces ۲۰۲۰ , May ۲۰, ۲۰۱۲; available at: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts.
- The Lisbon Capabilities Package, (August ۳۱, ۲۰۱۱), Available at http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_۴۹۱۳۷.htm -selected Locale.